

Драгана Лазаревић-Илић

Народни музеј

Ваљево

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊИМА О ПОСТОЈАЊУ И ЕКСПЛОАТАЦИЈИ РУДНИКА БАКРА РЕБЕЉ ОД АНТИЧКЕ ЕПОХЕ ДО ПОЧЕТКА XX ВЕКА

Проблематика око рудника бакарне руде Ребељ отворена је још тврдњом Љубе Павловића да је трагове рударства на овом подручју могуће пратити од средњег века, а можда и у римско доба.¹ Уважавајући све што је до сада учињено на расветљавању овог питања чини се да ће потпуније одговоре о функционисању рудне области, посебно када је реч о најстаријим периодима, пружити тек будућа истраживања.

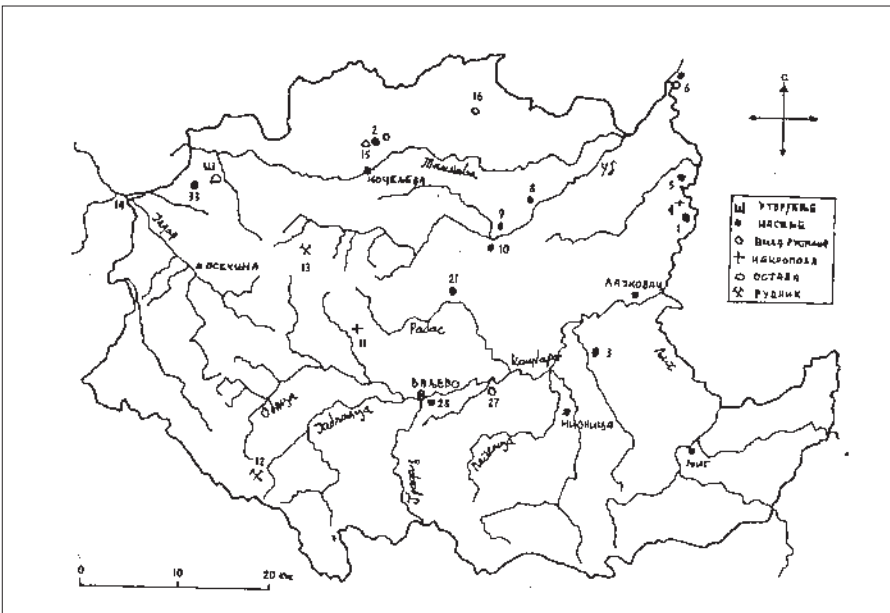
Да бисмо указали на комплексност ове теме осврнућемо се најпре на досадашње резултате и присутне дилеме, а потом прећи на онај део текста, који пружа нове податке, а односи се на рад рудника у 19. и почетком 20. века, што неоспорно потврђује архивска грађа.

Регион око рудника налазио се у планинском селу Ребељ у самом Јабланику, на левој обали Јабланице у поћутској котлини и једно је од најстаријих у ваљевском крају. Могуће да је још у римско доба у овој области постојало рударско насеље, односно да се знало за велико богатство у рудном благу, а да је у средњовековној српској држави ова делатност усавршена, те се руда вадила и извозила. Рудним земљиштем посебно се одликовао део села под називом Вреоци где су и нађени први остаци: стари поткопи, остаци рударског алата, шљаке и непрерађене руде.²

Као прилог, у склопу поменуте могућности да је рудник бакарне руде Ребељ постојао и у римско доба, јесте вотивни жртвеник (ара) посвећен Аполону Гангаресу из 3. века н. е. Споменик је пронађен у селу Ситарнице изнад Ваљева, под брдом Чот (Кик) на коме се према неким истраживањима налазе рушевине из касноантичког времена. Ова Аполонова ара која је потом прене-

1 Љ. Павловић, Колубара и Подгорина, Српски етнографски зборник 8, Насеља српских земаља 4, СКА, Београд 1907, 917

2 Исто, 915-918

Археолошки локалитети ваљевског краја римске епохе из 3. в.н.е., Пет-

та у ваљевски Музеј где се и сада налази, шире географски посматрано, је била лоцирана на североисточним обронцима планине Медведник, која дели Подриње од колубарског слива и то управо на развоју Јабланице и Обнице које чине слив саме Колубаре.³ У римско доба то је било гранично подручје трију провинција Далмације, Паноније и Мезије, а у близини рудника бакарне руде Ребељ, који се налази узводно од места на коме је пронађена Аполонова ара, што би могло да нас наведе на помисао да је у близини овог ареала могао бити и какав економски пункт, вила рустика, који је снабдевао храном оне који раде у руднику. Наравно, ово је за сада хипотеза, јер цео тај крај није истражен, али постојање жртвеника као и близина касноантичке рушевине указују на могућност постојања још неких објеката, које ће можда открити на-кнадна истраживања.⁴

Међутим оно што је за нас занимљиво када је ова рудна област у питању јесте проблем геолошких и провинцијских граница у римско доба. С. Душанић је проучавајући организацију римског рударства на примеру четири провинције у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији јасно показао да се

3 С. Лома, Аполонова ара са тромеђе Далмације, Паноније и Мезије, Старинар, Београд 1995, 173-178

4 Исто, 178

Е. Чебашек, Римске виле рустика у ваљевском крају, Стручни архив Народног музеја Ваљево бр 538/1, 2001, 4

„геолошке и провинцијске границе нису увек поклапале и организатори експлоатације минералног блага имали су право и обичај да ове потоће занемарују ако устреба, чињеница која исто тако упозорава на опасност сувише доследног рашчлањавања према оквирима провинцијске организације.“⁵

Тако би рудници у Ребељу и Оглађеновцу иако су се налазили на територији провинције Далмације, припадали дистрикту *argentariae Pannonicae* као и они са територије провинције Паноније у околини Крупња и Зајаче што говори о повезаности две провинције када је реч о експлоатацији рудног богатства. У прилог свему томе иде и композитно звање прокуратора *mettalarum Pannoniorum et Dalmatorum*, које је добијено шездесетих година 2. века када су руднички региони Далмације и Паноније спојени под управом центенарија који је резидирао у Домавији са заједничком титулом.⁶ Наиме, иако су западна Србија, а посебно ваљевски крај у археолошком погледу недовољно истражени на основу расположивих артефаката као што су остаци новца и неких облика начина сахрањивања и типа надгробних споменика у реону Колубаре и Тамнаве, могуће је закључити да су постојале везе овог простора са источним деловима провинције Далмације. Рудне планине уз десну обалу Дрине наспрам Сребренице биле су припојене рудничком дистрикту источне Далмације са центром у Домавији (данашња Сребреница).⁷

Спољна политика Римског царства била је освајачког карактера, са тежњом да се обезбеди што већи простор, а тиме и могућност доминације у политичком и економском смислу. Она је захтевала постојање путева погодних за војне акције као и за везу међу провинцијама што је било неопходно за експлоатацију. Систем путева које су градили Римљани, одликовао се тиме да су основни правци били они који су спајали главне центре како би се лакше управљало и омогућила при том међусобна повезаност седишта провинција. Од ових путева рачвали су се они економског и војног карактера, који су спајали мања места, и служили за експлоатацију рудника, каменолома и пољопривредног земљишта.

Римски намесник провинције Далмације, Корнелије Долабела преузео је градњу путева на правцима којима се кретала војска, према северу, односно према Дунаву. Најважнији је био пут Салона – Сирмијум, који је повезивао два центра провинције Далмације и провинције Паноније и који је у почетку имао војни карактер (*via militaris*) да би од 2. века н. е. овај пут добио чисто економски значај. Прелазећи преко Босне, овај пут је преко садашњег Сарајева долазио у област Домавије (Сребреница) и даље до данашњег Зворника, где прелази преко Дрине и води даље уз њу до Мачве, а одатле је прелазио у Срем.⁸ Затим су постајали путеви према другим центрима Сиску и Београду,

5 С. Душанић, Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, Историјски гласник 1-2, Београд 1980, 9

6 Исто, 21

7 С. Лома, Аполонова ара са тремеђе Далмације, Паноније и Мезије, Старинар, Београд 1995, 178

8 М. Васиљевић, Римско доба, Азбуковица земља људи и живот, Љубовија 1985, 45

Српске земље почетком 15. века, Историја српског народа 2 (Ребељ се налази при изворишту реке Јабланице, која са Обницом чини колубарски слив)

повезивали Далмацију са Мезијом, долином Јадра и Колубаре са Мезијом, Дрину са Космајем, Рудником и осталим делом Србије, са Колубаром, долином Мораве и Саву преко Ваљева са Пожегом.⁹ Осим што је био повезан са осталим деловима Римског царства, што се из приложеног може видети, ваљевски крај је био богат рудама у свом западном и јужном крају, а изузетно

плодна и лако обрадива земља у централном и северном подручју представљала је материјалну потпору систему утврђивања на северној граници Царства уз Саву и Дунав.

Трагови рударске делатности из римског доба могу се пратити у руднику Ребељ и Оглађеновцу као и од северних падина Повлена до Љубовије.¹⁰

Чињеница да су у Ребељу откривени трагови античког рударства (Аполонова ара) као и то да је на простору Оглађеновца пронађена једна гвоздена патера за изливање течне металне масе, могу бити трагови који воде у римско време када се овде бавило рударством. Као новије податке о овој проблематици треба узети у разматрање и Попис археолошких налазишта ваљевског краја у којем се из римске епохе бележи „римски рудник у селу Ребељу, са остацима окана рудника из периода римске доминације“ што је употпуњено рекогносцирањем тока реке Јабланице где се међу потенцијалним локалитетима наводи „римски рудник у селу Ребељ на стрмој падини покривеној шумом, 50 метара јужно од засеока Вреоци, а на самом налазишту је убачено једно римско окно“.¹¹

Акуелна археолошка истраживања све више се баве тајнама ваљевских планина. Тако је у најскорије време откривен нови локалитет на брду Кулина у околини Ребеља када су пронађене рушевине града (рушевине кула које су чиниле утврђење) из римске епохе. Град се налази на заравни Кулине чији планински врх има висинску коту од 989 м., на веома не приступачном али изразито доминантном месту са кога се може видети планински венац ваљевског краја, али и Авала, Букуља и Рудник. Овде су нађени и фрагменти керамике из касноантичког и рановизантијског периода.¹²

Према налазу копче у облику голуба, што је веома ретка представа закључено је да је утврђење подигнуто у 3. или 4. в.н.е. Чињеница да се оно налазило и налази у околини Ребеља чија је област рудоносна, повезује ово утврђење са рударским активностима. Логично је претпоставити да је оно имало војну посаду која је штитила сам рудник, а исто тако да је ту била смештена и његова управа. Посаде оваквих утврђења обично су снабдевале римске виле.¹³ Детаљнија истраживања поменутог локалитета тек предстоје, а можда ће будући налази указати на развој овог фортификационог објекта од римског утврђења до средњовековног града.

10 А. Старовић, Римски локалитети ваљевског краја, Петничке свеске 41, Радови полазника образовних програма Истраживачке станице Петница, 1995, 297

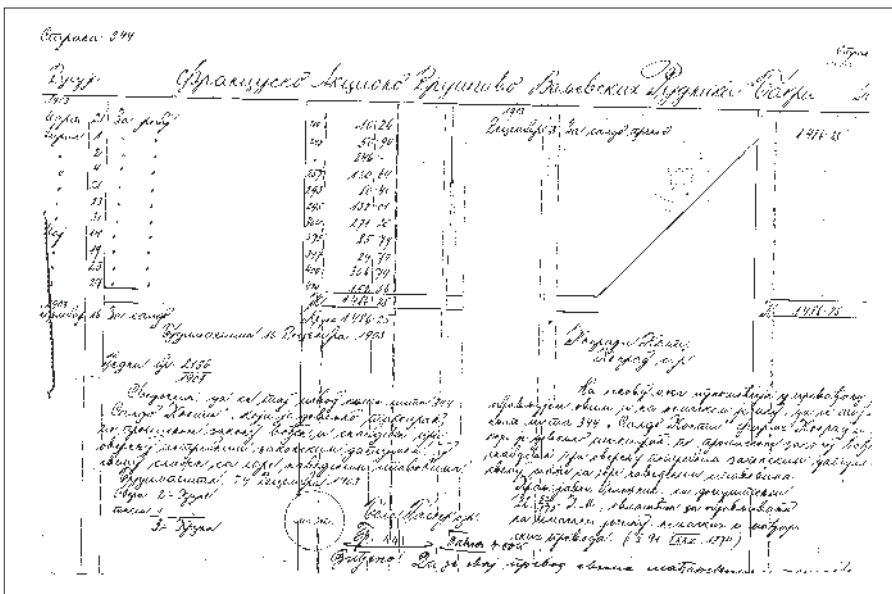
11 Ж. Жеж и А. Старовић, Археолошки локалитети и налазишта у ваљевском крају, Календар Ваљева за 1994, 369-381

Б. Живојиновић и Н. Поповић, Рекогносцирање тока реке Јабланице, Петничке свеске 41, Радови полазника образовних програма ИСП у 1995, Ваљево 1996, 275 (истраживање је вршено у оквиру програма археологије чији је руководиоца А.Старовић)

12 Р. Арсић, Тајне Ваљевских планина, Ривија Колубара, април 2002, 24-25

13 Исто,

Ж. Жеж, Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, Гласник МИАВ, 26-27, 1992, 51-62

Француска експлоатација рудника бабра Ребељ, докуменат бр. 2136 од 29. децембра 1903. године (збирка архивалија ваљевског Музеја)

Када је реч о периодима који следе ситуација је такође сложена. Иако је Ребељ одавно уврштен у неиспитане средњовековне локалитете ваљевског краја, до сада, сем малобројних примера новца, нема нових налаза, а писани историјски извори га не потврђују.¹⁴ Разлог који наводи Љ. Павловић да су се Дубровчани више интересовали за трговину племенитим металима него багром, те да зато нема довољно писаних података, може се само делимично прихватити. Верујемо да се у серијама Дубровачког, а можда и у угарским архивима, налазе писани трагови који потврђују не само постојање рудног лежишта у Ребељу, већ и његову експлоатацију тј. функционисање рудника.

Област око Ребеља је, дакле, изазов у истраживачком погледу у контексту српског средњовековног рударства, било да се ради о археолошком или историјском аспекту.

Рударство је у средњем веку доживело успон, а значајан допринос његовом развоју дали су немачки рудари Саси који су се доселили половином 13. века и убрзо остварили насеобину у Брскову. Они су донели не само рударску терминологију већ и организацију рударских насеобина, оличену у Саском праву са строгим прописима који су омогућавали да се рад не прекида. Иако су се вре-

14 Археолошки споменици и налазишта у Србији 1, Западна Србија, Београд 1953, 33
Љ. Павловић, Колубара и Подгорина, Српски етнографски зборник 8, Насеља српских земаља 4, СКА, Београд 1907

меном асимиловали са домаћим становништвом, једном усвојена терминологија је остала, а њихово присуство сачувано у бројним топонимима изведеним из њиховог имена. Постоје индиције да је и само име Ребељ настало на тај начин. Средином 14. века издваја се копаонички рударски басен са познатим рудницама, као што је Трепча, а пре свега са највећим рударско-трговачким насељем Новим Брдом са сопственом ковницом, у сталном успону. Овде су експлоатисане руде сребра, злата и олова.

Значајан развој доживео је и руднички басен, мање богат племенитим металима од Новог Брда. Овде се добијало сребро, олово и бакар. Богато подручје представљала је и подрињска рударска област са српским делом (Трешњица, Липник, Црнча, Бохорина, Зајача, Крупањ) и босанским делом где је најиздашнији рудник сребра био у Сребрници, која је наставила традицију римског рударског града Домавије и о коју су се отимали српски и босански владари. Овде се поред сребра добијало и олово. На источним границама Српске државе добијала се гвоздена руда (Железник у Кучеву, Глухавица код Новог Пазара).¹⁵

Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије јављају се, према историјским изворима, у позном средњем веку, од 14. а већином у 15. веку. Међу онима чија се привредна активност може пратити помињу се Трешњица и Липник, Црнча, Ваљево, Бохорина, Крупањ, Зајача и Заслон. Подаци којима располажемо су дубровачког порекла тј. односе се на рударску производњу, трговину металима и суђење међу члановима дубровачких колонија.¹⁶

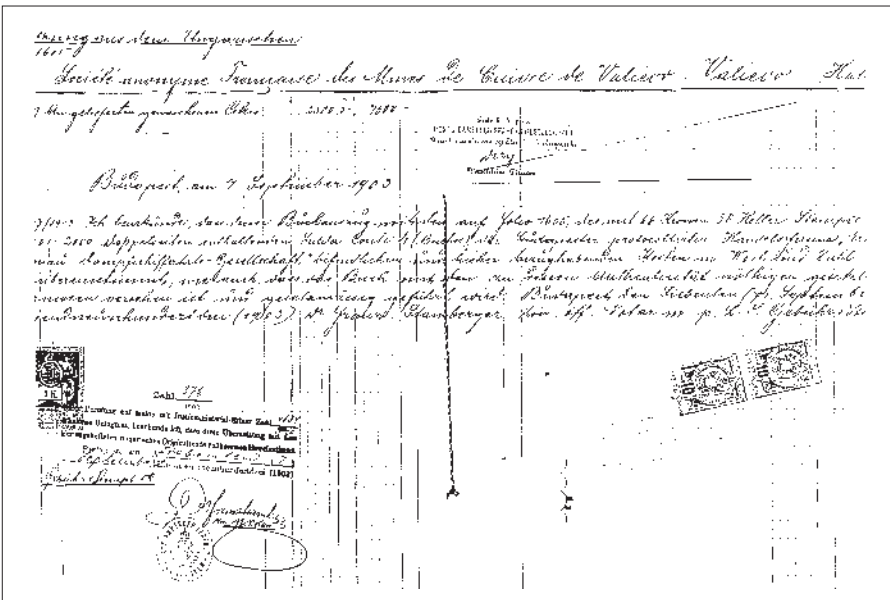
Нагли пораст рударске производње у доба Стефана Лазаревића доводи се у везу са опадањем производње у европским рудницама од средине 14. века. Несташница сребра и злата на европском тржишту дала је у првој половини 15. века, посредством Дубровчана снажан подстрек развоју српских и босанских рудника. Колико је рударству поклањана пажња најбоље се види из закона деспота Стефана за рудник и град Ново Брдо, из 1412. године, који се може применити и на остале руднике, јер садржи одредбе везане за технику, организацију и експлоатацију рудног блага. Реч је о прописима којима се уређују односи из области рударског права, интереси рудара, а све у циљу несметане производње.¹⁷

Средњовековна насеља су се првенствено развила захваљујући експлоатацији рудног блага. Ови центри су били повезани са осталим рудним областима у Србији. Посредством Дубровчана који су истовремено одржавали трговачке везе са српским и босанским рудницама и са градовима јужне Угарске, српске руде су стизале у средњу Европу. Други правац је ишао преко Ду-

15 М. Благојевић, Историјско-географски развитак Србије, средњи век, Београд 1977, 65-68
К. Јиричек, Историја Срба, књ. 1, Београд 1978, 286, 287

16 М. Спремић, Средњовековни рудници и тргови у северозападној Србији, међусобна повезаност, Ваљево – постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 93-111

17 Историја српског народа 2, Београд 1994, 100-102 (Д. Којић-Ковачевић)
Н. Радојчић, Закон о рудницама деспота Стефана Лазаревића, Београд 1962

Испорука кокса руднику Ребеља, докуменат бр. 1605 од 7. септембра 1903. године
(збирка архивалија ваљевског Музеја)

бровника и Котора у Италију. Напомињемо да је Венеција била важно тржиште сребра у 14. и 15. веку за читаву Европу. Такође руда је слата и у многе прекоморске земље.

Чини се да је експлоатација рудног блага блеснула у позном средњем веку, а да под турском доминацијом не само да је стагнирала, већ није могла да се одржи због специфичних административних прилика и ропских односа у рударству.¹⁸ Са овим застојем губе трговачки значај и поједина места, а саски рудари се селе, већином у Угарску и Италију. Према традицији, рудари из области Ребеља сматрани су најбољима у овом послу, али и талентованим за друге занате. Многи од њих, незадовољни статусом напуштали су стално занимање или су пак, као у доба аустријске окупације (1717-1739), када је рударство обновљено, били рудари на Руднику, да би се након повлачења Аустрије вратили на првобитно станиште. Већина рудника је била затворена од 16. до 19. века а активни су остали једино већи комплекси, далеко од ваљевског краја, међу којима је доминирало Ново Брдо са важном ковницом.

Почетком 19. века дошло је до поновног интересовања за руде олова, бабра и гвожђа. Према расположивим подацима већ од 1807. године почињу пр-

¹⁸ М. Спремић, Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије, међусобна повезаност, Ваљево постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 106-107
К. Јиричек, Ј. Радоњић, Историја Срба, културна историја, књ. 2, Београд 1978, 424-428

ва ископавања на Руднику која се ускоро проширују и на остале крајеве. Због стратешке важности добијених руда, њиховом вађењу и преради се у побуњеној Србији поклањала особита пажња. Познати рудници су експлоатисани, а непрестано се радило на проналажењу нових. У истражним радовима спроведеним шездесетих година 19. века Ребељ је евидентиран као рудиште, а на покушај да се оживе рударски послови указује и оснивање српског рударског друштва „Подгорски рудници“ око 1865. године, акционарског карактера. Његов циљ је био експлоатација бакарне руде у ваљевској Подгорини, а вероватно да се у саставу те надлежности налазио и терен око Ребеља.¹⁹ Развој рударства у 19. веку проузрокован је индустријском револуцијом и наглим развојем индустрије, а самим тим и потражњом руде као индустријске сировине. Крајем поменутог периода, у ваљевском крају где је рударска делатност била присутна од давнина, отворена су четири мајдана и то у Врагочаници бакарни и оловни, у Брезовицама антимоноски, Планиници бакарни а у Струганику мермерни. Знано се и да каменог угља има у Поћути, у Лукавцу олова, али су они спадали у још неотворене мајдане као и шира околина богата каменом.²⁰

Иако је ваљевски крај био познат по рудокопима, слабе комуникационе прилике и одсуство капитала кочили су експлоатацију подземног богатства. Зато су учестали захтеви који се односе на стицање права за истраживање и експлоатацију руда, а достављани су Министарству народне привреде. Током 1903. додељено је неколико дозвола овог типа, међу којима и у ребељској општини Среза и Округа ваљевског: Т. Годоровићу, Д. Крсмановићу, П. Јовановићу и Л. Лазаревићу. Теренска истраживања била су дозвољена и у суводањској, бранковачкој и брежђанској општини.²¹

Најинтересантнији за инвеститоре, због потражње бакарне руде на светском тржишту за потребе електрификације, били су рудници Ребељ и Вис. За ово подручје били су заинтересовани финансијери из Енглеске, Француске, Италије и Холандије. Прве радове започело је друштво „Podgora Mining Compessoin“, средином 19. века, а када је оно отишло под стечај, примат преузима енглеска група „Оријент“ коју су чинили закупци из Лондона: Перси Робертс, Теријер Тојбнер и Карл Комб, а из Београда инг. Ј. Р. Финеј и инг. Владислав Костић. Допринос енглеске групе био је у томе што је поред послова рударске природе изградила две мање топионице за прераду бакарне руде, која је до тада у непрерађеном стању допремана до Ваљева и као таква извожена. Од 1900. француски капитал је преко својих акционара преузео од Енглеца у закуп руднике Ребељ и Вис. У то време направљена је топионица, изграђено 40 зграда, а вредност ископане и истопљене руде у 1903. је нпр. износила 400.000 динара. У

19 Азбуковица, земља, људи и живот, Љубовија 1985, 109

Историја српског народа 5, први том, Београд 1994, 71-83 (В. Стојанчевић)

20 Б. Перунички, Град Ваљево и његово управно подручје, 1815-1915, Ваљево 1973, 1086

С. Ђуровић, Привреда ваљевског краја првих деценија 20. века (анализа у функцији синтезе), Ваљево 1914-1918, 140

21 Исто

овим рудницима се запослило око 250-300 радника. По одобрењу Министарства народне привреде Србије, основано је „Француско акционарско безимено друштво бакарних ваљевских рудника“. Њихов капитал је при оснивању износио 2.000.000 франака, подељених у 20.000 акција по 100 франака, а послове су водили стручњаци доведени из Париза. Управни одбор овог акционарског друштва сачињавало је са француске стране осам чланова управе Диксон Хенри, председник, и А. Белвалет, потпредседник, а из Београда Карл Дирнбергер, члан Самосталне монополске управе, Владислав Костић, директор Српске индустријске банке, и белгијски конзул у Србији, као и ранији директор енглеског друштва Ј. Р. Финеј.²² Пролећа 1903. као закупац се јавља италијанско друштво из Милана „La societè de cuivre“ да би се даље око закупа ових рудника водила борба између холандског и француског и енглеског капитала.

Документа која представљамо односе се на поменути период француске доминације у експлоатацији бакарне руде у ваљевском крају, а пре свега су доказ функционисања рудника Ребељ почетком 20. века. Чувана су у Институту печата и потписа у Будимпешти, а од сада се налазе у ваљевском Музеју. С обзиром да мало знамо о рударској делатности на ваљевском подручју, ове архивалије су драгоцене, а када је реч о Ребељу – ретке. Доступни подаци чине широк дијапазон од регулисања финансијских односа међу пословним партнерима, ангажованим од стране француског акционарског друштва, па све до оних информација које одсликавају транзит робе.

Докуменат под редним бројем 2136/1903. са насловом у заглављу „Француско акционо друштво ваљевских рудника бакра, Ребељ“, извод из књиге листа 344, је „салдо конто“ односно стање рачуна тј. закључење рачуна између два пословна партнера на тај начин што сваки од њих на супротним странама „дугује“ и „потражује“, тј. реч је обично о разлици између дуговања и потраживања, односно примања.²³ У овом случају то су фирме „Бела Гаснер“ и „Конрад и Комп“. „Салдо конто“ је изведен на дан 16. децембра 1903. године и садржи показатеље за три месеца: март, април и мај, и то само по неколико дана у сваком од њих (дакле за одређене интервале у години у којима је забележен проток робе) у износу од 1486,25 К (круна). Највећа вредност робе је била 23. маја – 306,74 К. Иако рубрике из којих се састоји докуменат дају финансијске показатеље, а не прецизирају да се ради о бакру, већ се користи општи назив „роба“, наслов документа на то упућује и подразумева.

Докуменат је на српском језику, а уз присуство бележника и представника обе стране је оверен 29. децембра 1903. и заведен под већ поменути бројем, уз нагласак, да је цео поступак прописно законски вођен и да је адекватно таксиран. Садржи превод на мађарски и немачки, као други део целине. Овај лист је у свему идентичан претходном. На полеђини су печати фирме „Бела Гаснер“ и

22 Исто, 140-141

Д. Милић, Страни капитал у рударству Србије до 1918, Београд 1970, 269

23 Збирка архивалија Народног музеја Ваљево, инв. бр. 1113

~~Postamt für die k. u. k. Postverwaltung in Budapest~~

Pol. 7331. in Rebel. *Taravit*

CALDERONI ÉS TÁRSA

MŰ- ÉS TANSZER RAKTÁRÁNAK.

Buch-Aussug.

Süßlegensz. : CALDERONI OPTIKUS. Budapest, 1904. évi április 26. napján.
Telegr.-Adr. : CALDERONI OPTIKUS. IV. Király-utca 8. sz.

A küldemények kizárólag a rendelő számlájára az veszőjére mennek.

<i>Kai 14. An Waarent</i>	<i>212.00</i>
<i>14. "</i>	<i>190.112</i>
<i>14. "</i>	<i>23.62</i>
<i>Jan 16. "</i>	<i>111. -</i>
<i>Ok. 29. " Garen für Patente...</i>	<i>7.16</i>
	<i>2701.18</i>

A. Calderoni

Mány

Atvétel:

M. L. postacímárk-jelvények chéqueszerűen sz. Pzr. Telefon-összeköttetés.

5.

Трошкови за транзит робе, израчунати 26. априла 1904. године
(збирка архивалија ваљевског Музеја)

„Конрад и Комп“ као и угарског конзулата у Београду. Оверен је 3. марта 1904. у Институту печата и потписа угарског министарства правде у Будимпешти, а садржи потпис њиховог министра саобраћаја (железница) и српског генералног заступника, Љуб. А. Васиљевића.

Део књиге рачуна је докуменат под бројем 1605 од 7. септембра 1903. године, заведен у Будимпешти под редним бројем 1407/1903, а односи се на испо-

ручени испрани кокс, који се због температуре коју развија користио за топљење бабра (као редуционо средство) или пак као гориво.²⁴ Текстом се потврђује да извод са рачунима, који су садржани у документу 1605 и запечаћени са 66 круна и 50 хелера на обострано попуњеним странама 1501-2000, а припадају трговачкој фирми „Прво краљевско-царско приватно друштво за дунавски паробродски саобраћај“, пријављеној у Будимпешти, у потпуности одговара овде наведеним дотичним трошковима (2500-7500 К) словима и бројем, као и то да ова књига поседује све законске услове потребне као доказ о њеној аутентичности и да се води у складу са законом. Све то је 7. септембра 1903. у Будимпешти записао краљевски јавни писар др Франц Сталмергер. Акт садржи печат и таксу од 2 круне, али и водени жиг. Други део документа је без текстуалног објашњења и односи се на саму оверу.

Следећи докуменат је датиран 26. априла 1904. и заведен под бројем 10/331, а такође се односи на француску експлоатацију Ребеља.²⁵ Ради се о изводу из књиге рачуна који приказује трошкове за робу 14. маја и 16. јуна, а 29. октобра исте године трошкове за ретур – робу. Укупан износ је био 504,8 К. Овај спис је на мађарском и не поседује примерке тј. преводе на немачки или француски језик. Таксиран је марком од 10 хелера и 20 пара.

Наведене архивалије потврђују заинтересованост страних инвеститора за Ребељ, а кроз финансијску структуру која се односи на транзит и дистрибуцију руде можемо назрети и ниво функционисања рудника у то време. Већ наредне године, 1905. када концесију купује француски финансијски магнат А. Сојцер, закуп бива краткорочан, управо због процене да су налази руде сиромашни. Ово није ништа изненађујуће јер је још крајем 1903. одлучено да се рудник затвори због цене руде која је услед великих саобраћајних трошкова била висока, а њен састав све мање квалитетан. Примера ради изнесимо податак да је проценат бабра у руди у почетку износио 16%, а у време затварања 2,35% – 5,53%.²⁶ Међутим, као што смо видели, било је и касније покушаја да се рудник оживи, али су се из поменутих разлога угасили. Ови подухвати су трајали повремено све до почетка Првог светског рата.²⁷

Највероватније да рад рудника није обнављан у периоду између два рата. Рудно благо ваљевског краја није привлачило пажњу крупног капитала изузев тамнавских рудника угља. Такав став је остао до данас. Иако је због конфигурације терена област Ребеља неприступачна, било би поређења ради, интересантно знати да ли уопште има и колики се проценат бабра сада крије у недрима овог рудног лежишта, али оставимо овај задатак и изазов рударско-геолошким испитивањима.

Прилично утемељену претпоставку да је рудоносна област Ребеља била и те како позната и експлоатисана од времена римске доминације до почетка 20.

24 Исто, инв. бр. 1114

25 Исто, инв. бр. 1115

26 Д. Милић, Страни капитал у рударству Србије до 1918, Београд 1970, 269

27 Исти, Подгорски рудници у 20. веку, 2, Гласник ИАВ 32, Ваљево 1998, 35-61

века, потребно је поткрепити са још више доказа. Имајући у виду све што је до сада урађено на осветљавању ове теме, не можемо, а да не приметимо извесну дозу неистражености, која је заједничка за све периоде, од којих многи захтевају поред теренских и архивска истраживања.

Међутим, без обзира да ли се ради о античкој епохи, успону српског средњовековног рударства, његовој стагнацији тод турском влашћу или пак процвату у 19. веку, евидентно је да је освајачка политика великих сила вођена привредним интересима била усмерена на експлоатацију природних ресурса, а пре свега рудног блага, што је одређивало однос према рударству као индустријско-привредној грани. Отуда развој путева у римско време, разлика у односу према рударској делатности пре и после турске доминације, као и дисконтинуитет у развоју читавих области и нагли развој рударства у 19. веку као последица индустријске револуције.

Комплексност теме, између осталог, лежи и у томе што се она не задовољава само одговором на питање о постојању рудника Ребељ, већ се бави разматрањем његовог функционисања тј. нивоима експлоатације и дистрибуције руде бакра, организацијом и опремом рудника, објектима који прате свако рудно насеље, али и везом са рудним центрима Србије и Босне и многим другим питањима која су последица општих политичких и економских прилика. Ради се о проблематици која захтева мултидисциплинарни приступ и задира у домен многих научних дисциплина (геологије, археологије, историјске географије, историје рударства...) Потпунија истраживања не би осветлила рад само рудника Ребељ, већ би можда била пресудна за читаву историју ваљевског краја, посебно кад је реч о античкој епохи и периоду средњег века, али исто тако и за почетак 20. века.

РЕЗИМЕ

Област око рудника бакра Ребељ представља изазов у истраживачком погледу како у време античке епохе, тако и у контексту српског средњовековног рударства, било да се ради о археолошком или историјском аспекту. Функционисање рудника могуће је, са прекидима, пратити све до почетка XX века, када је интересовање инвеститора највеће.

Архивалије којима располажемо, односе се на период француске доминације у експлоатацији бакарне руде у ваљевском крају (1903–1905) а указују на финансијску структуру, транзит и дистрибуцију руде, те осветљавају функционисање рудника у то време.

SUMMARY

The region around the copper mine Rebelj represents a challenge in research during the classical period as well as in the context of Serbian medieval mining, whether either the archeological or historical aspect is taken into consideration. The functioning of mines can be, with interruptions, followed until the beginning of XX century when the investors interest was greatest. The archives documents which are available deal with the period of French domination in the exploitation of copper ore in Valjevo region (1903-1905) and they point to the financial structure, ore transport and distribution and they also clarify the functioning of mines at that time.